

TÜRÜK

2023, Yıl/Year: 11, Sayı/Issue: 33, ISSN: 2147-8872

TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / *Date of Received*: 11.06.2023

Kabul Tarihi / *Date of Accepted*: 29.06.2023

Sayfa / *Page*: 245-264

Research Article / Araştırma Makalesi

Yazar / *Writer*:

 Sema BAL

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana
Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi
sema.bal@ogr.sakarya.edu.tr

TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDA TOPRAKLA İLGİLİ DUA SÖZLERİ: TEMATİK İÇERİK ANALİZİ*

Öz

Bir tarım toplumu olagelmiş Türkiye Türkçesi ağız konuşurlarının yaşamında toprak kavramı hem manevi hem maddi olarak merkezde bulunmaktadır. Gündelik yaşamında toprakta çalışan, toprakla iç içe yaşayan bu toplum, dini inançlarından ötürü yaratılışı, ölümü, yaşamını sürdürmesini sağlayan “rızkını”, toprak üzerinden Allah’a bağlamıştır. Bu nedenle dua ederken, iyi dileklerde bulunurken, kendisi veya başkası için Allah’tan bir lütuf isterken bunun toprak aracılığıyla gelmesini beklemektedir. Türkiye Türkçesi ağız konuşurlarının toprakla kurdukları ilişkinin dua sözlerinde nasıl ifade bulunduğunu anlamak amacıyla yapılan bu çalışmada, ağız araştırmacılarının eserlerinde yer alan deşifre ağız metinlerinden derlenmiş olan toprakla ilgili dua sözleri metin içinde geçtikleri bağlamlar da dikkate alınarak Tematik İçerik Analizi yöntemiyle incelenmiştir. Önce satır satır taranan ağız metinlerinden içinde toprak sözcük ve ifadeleri geçen dualar bağlamlarıyla birlikte fişlenmiştir. Daha sonra, belirlenmiş olan üç araştırma sorusu doğrultusunda dualardaki veriler kodlanarak sekiz ortak tema tespit edilmiştir. Belirlenen temalar duaların, hangi durumda, kime yönelik olarak, hangi niyetlerle edildiğini ortaya koymaktadır. Temalara göre tasnif edilen

* Bu makale "*Türkiye Türkçesi Ağızlarında Toprak Kavramı ve Kavram Alanı*", adlı çalışmaları devam eden doktora tezinden faydalanılarak oluşturulmuştur.

dualar anlamsal olarak yorumlanmış, çalışmanın asıl odak noktası olan toprak sözlerinin dualardaki anlam ve işlevleri ilgili başlıklar altında açıklanmaya çalışılmıştır. Dua edilirken hangi temalar kapsamında topraktan bahsedildiği, toprak anılırken hangi bağlamlarda hangi sözcüklerin seçildiği ve bu toprak sözleriyle hangi kavramların kast edildiği saptanmıştır. Böylece toprakla ilgili duaları üzerinden Türkiye Türkçesi ağız konuşurlarının zihnindeki toprak algısının aydınlatılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi Ağızları, Anadolu Ağızları, Toprak, Dua, Dualar, Dua Sözleri, Tematik Analiz, Tematik İçerik Analizi.

BLESSING WORDS RELATED TO SOIL IN TURKEY TURKISH DIALECTS: THEMATIC CONTENT ANALYSIS

Abstract

Being an agricultural society Turkey Turkish dialect speakers have the concept of "soil" at the core of their lives both spiritually and materially. People of this society who work on soil in their daily lives and live intertwined with the soil have connected the creation, death, and earning of their "livelihood" to God through the soil due to their religious beliefs. Therefore, they expect it to come through the soil while praying, making good wishes, asking for divine grace for themselves or others. In this study, which made to understand how the relationship between Turkey Turkish dialect speakers and soil is expressed through words of prayer, prayer words about soil which were compiled from the transcribed dialect texts found in the works of dialect researchers were analysed through Thematic Content Analysis method by taking their contexts into consideration. First of all prayer words containing soil phrases were tagged and collected with their contexts by scanning transcribed dialect texts line by line. Afterwards eight common themes have detected by coding the data in the prayings in accordance with three identified research questions. The determined themes reveal in which situations, for whom and for what intentions prayers were said. Thematically categorized prayers have analyzed semantically and meanings and functions of soil phrases which are the focal point of the research are tried to be explained under relevant headings. It was evaluated within which themes the soil was mentioned in prayers, in which contexts which words were chosen when mentioning the soil, and which concepts were meant by these soil phrases. Thus, soil concept in the perception of the Turkey Turkish dialect speakers is tried to be enlightened over their soil related prayers.

Key Words: Turkey Turkish Dialects, Soil, Prayer, Prayer Words, Prayers, Blessing, Blessing Words, Blessings, Thematic Analysis, Thematic Content Analysis.

Giriş

İletişim ve bilişim imkânlarının gelişip yaygınlaşmasıyla ağız konuşurlarının ağızları git gide standart Türkçeye yaklaşmakta, ağızlara mahsus söz varlığı ve dil özellikleri kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır. Bunun bir tehlike olarak görülmesi ağız söz varlığı ve dil özelliklerinin içinde dille hayat bulan çok miktarda kültürel bilgiyi de geri dönüşsüz bir şekilde kaybediyor oluşumuzdandır. Ağızlar, konuşurlarının zihnine yani milletin kültürünün depolandığı yere ulaşım sağlayan bir kanaldır. Konuşurların dünyayı nasıl algıladıklarını, yaşayışlarının farklı cephelerini, geleneklerini, düşünce yapılarını yansıtmalarının yanı sıra dilin tarihi dönemlerinin aydınlatılmasına katkı sağlayacak arkaik özellikleri muhafaza etmeleri bakımından da önemlidir. Bu nedenle ağızların öncelikle kaybolmadan kayıt altına alınması hayatidir. Bir sonraki aşamada ise yani her yöre ağızından mümkün olduğunca çok ve yöntemli derlemeler yapıldıktan sonra, bu malzemelerin işlenmesiyle daha bütüncül bir bakışa ulaşmak ve daha genel çıkarımlar yapmak mümkün olacaktır. Üstelik kayıt altına alınan bu ağız malzemesi yalnızca dil çalışmalarına kaynaklık etmekle kalmayacak kadar zengin bir içeriğe sahiptir. Ağızlarla birlikte yalnızca dil malzemesi değil, halk hekimliği, tarım, çocuk bakımı, çeşitli ürünlerin üretilmesi gibi yaşamın her alanında kullanılagelmiş yöntem ve usuller, kız isteme, düğün, cenaze, asker uğurlama, bayramlaşma gelenekleri, halk oyunları, geleneksel kıyafetler, çocuk oyunları ve saymacaları, tekerleme, masal, efsane, atasözü, deyim, türkü, mani ve sözlü tarih gibi önemli kültür öğeleri de kaybedilme tehlikesi altındadır. Ağız derlemeleri ile elde edilen bu zengin içerikli malzeme böylece filoloji ve dil biliminin yanı sıra folklor, sosyoloji, tarih, psikoloji, ziraat, geleneksel tıp, veterinerlik, iktisat, edebiyat, psikoloji gibi çok çeşitli bilim dallarındaki araştırmalar için de kaynak teşkil etmektedir.

Kayıt teknolojilerinin gelişmesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Halk Bilimi bölümlerini bünyesinde bulunduran üniversite sayısının ve dolayısıyla ağızlar üzerine yapılan/yaptırılan tezlerin, ağız derlemelerinin artmasıyla işlenmeye hazır deşifre edilmiş ve yayımlanmış ağız metinleri hatırı sayılır bir miktara ulaşmıştır. Ana kütleli ağız araştırmacılarının kayıt altına alıp deşifre ettikleri ağız metinlerinden elde edilen bu çalışmada hem dini inançları itibariyle manevi olarak hem de başlıca geçim kaynakları tarım ve hayvancılık olmaktan ötürü maddi olarak toprak kavramı hayatlarının merkezinde bulunan Türkiye Türkçesi ağız konuşurlarının dua sözlerinde toprak kelimelerinin nasıl bir yer aldığı, hangi bağlamlarda ne maksatla kullanıldığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu makale, farklı araştırmacılarca derlenmiş ağız metinlerinin işlenmesi ve böylece genel çıkarımlara varılması bakımından öncü bir nitelik taşımaktadır. Gelecekte yapılacak benzer çalışmalar için bir örnek ve teşvik olarak Türkoloji literatürüne katkıda bulunması temenni edilmektedir.

İnceleme

Türk Kültüründe Toprak Algısı

İlk insanın topraktan yaratıldığına dair inancın yazılı kanıtlara erişemediğimiz çok eski çağlardan beri Türk toplumunda yaygın olduğunu sözlü kültürde yaşayan yaratılış efsanelerinden anlıyoruz. Örnek olarak, Altay ve Sibirya Türklerinin yaratılış efsanelerinde Tanrı'nın insanı topraktan yarattığı anlatılmaktadır (Ögel 1971: 486). Türk-Memlûk yaratılış efsanesinde de

Türklerin ve tüm insanların atası olan ilk insan Ay-Atam balçıktan yaratılmıştır (Ögel 1971: 483-485).

Orhun Yazıtlarından itibaren yazılı olarak tespit edebildiğimiz şekilde ise Türk insanı, “*üze kök : tejri : asra : yagız : yèr : kılntokda : ékin ara : kişi oğlu : kılınmış*” (Ölmez 2013: 82) diyerek kendisini Tanrı'nın makamı olan mavi gök ve yaratıp bahşettiği kara toprak arasında yaşamını sürdüren bir canlı olarak tanımlamıştır. İslâmiyet'in kabulüyle de insanın topraktan yaratılmış olması inancı sürmüştür. Topraktan yaratılma, Kur'an'da birden fazla ayette açıkça ifade edilmiştir. Bir örnek, Hicr Sûresi'nin 26. ayetindeki “Andolsun, biz insanı kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş bir balçıktan yarattık.” (Kur'an-ı Kerîm: 15:26) ifadesidir. Ayrıca İslâm'a geçişle birlikte, ölülerin toprağa gömülerek ruhlarının yine toprak aracılığıyla Rabb'lerine ulaşacağı inancı da benimsenmiş, böylece her devirde Türk toplumunun zihninde toprağa yüklenen anlamlara yenileri eklenmiştir.

Yaratılış ve ölümün yanı sıra toprak, yaşamın sürdürülmesi için gerekli besini sağlaması yönünden de büyük ölçüde tarım ve hayvancılıkla uğraşan Türk halkının zihninde her çağda merkez bir konumda bulunmuştur. Bahaeddin Ögel, Altay bölgesinde, Selenga nehri üzerinde ve Baykal gölü kıyılarında Hunlar zamanında açılmış ve izleri bugün bile görünen sulama kanalları olduğunu ve kazılarda yine Hunlara ait saban demirleri, oraklar, hububat öğütmekte kullanılan taşlar gibi ziraat aletlerinin bulunduğunu aktarmaktadır (2014: 90-91). İbrahim Kafesoğlu da Eberhard'dan nakille, Hunlar'ın buğday ve darı yetiştirdikleri (2012: 314, Eberhard 1942'den) Szász'dan nakille ise bir Hun buğday cinsinin ve “Hun fasulyası”nın bulunduğu bilgisini vermektedir (2012: 314, Szász 1943'ten). Buradan Türklerin tarımla uğraşmasının yani toprağı bir geçim kaynağı olarak görmesinin çok eskilere tarihlendiği çıkarılabilir. İslâm inancında rızık yalnız Allah'tan umulur ve toprak, Allah'ın insanın yaşamını sürdürmesi için ihtiyacı olan nimetleri vermesinde bir araçtır. Rızık Kur'an'da şöyle belirtilmiştir: “Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızıkı Allah'a ait olmasın. Her birinin (dünyada) duracakları yeri de, (öldükten sonra) emaneten konulacakları yeri de O bilir. Bunların hepsi açık bir kitapta (Levh-i Mahfuz'da yazılıdır).” (Kur'an-ı Kerîm: 11:6). Bu nedenle de Türk insanının dualarında Allah'tan rızık için bolluk, bereket, ölüleri için hayır ve rahmet isterken toprağı zikretmesi doğaldır. Toprak, yaratıldığı hammadde, ölünce gideceği yer, ölülerinin yattığı yer, besininin yetiştiği rahimdir. Hayatın her alanında olduğu gibi dualarında da toprak sözcüklerini ilişkili olduğu tüm bu anlamlara atıfla kullanır.

Dua Sözlere ve Toprak

Türkçe Sözlük'te *dua*, “1. Yakarış. 2. Tanrı'ya yalvarma, yakarış için söylenen dinî metin”, *dua etmek* “Tanrı'ya yalvarmak”, *yakarış* “1. Yakarma işi, yakarı. 2. din b. Tanrı'dan bir şey dilemek amacıyla söylenen söz, dua, münacat.” şeklinde tanımlanmıştır (2011: 720-2506). Bu görünümde “dua”nın iki ciheti vardır. Birincisi bir şey dilemek, ikincisi bunu Allah'tan dilemektir. Genel tanımda dua her ne kadar tüm dilemeleri kapsasa da aslında öncelikle iki çeşittir. İyilik dilenen dualar *hayır dua*, başkası için kötülük dilenenlerse *bedduadır*. Bu çalışmada “dua” sözüyle iyilik dilemeyi ifade eden “hayır dualar” kast edilmektedir.

Çalışmanın Yöntemi

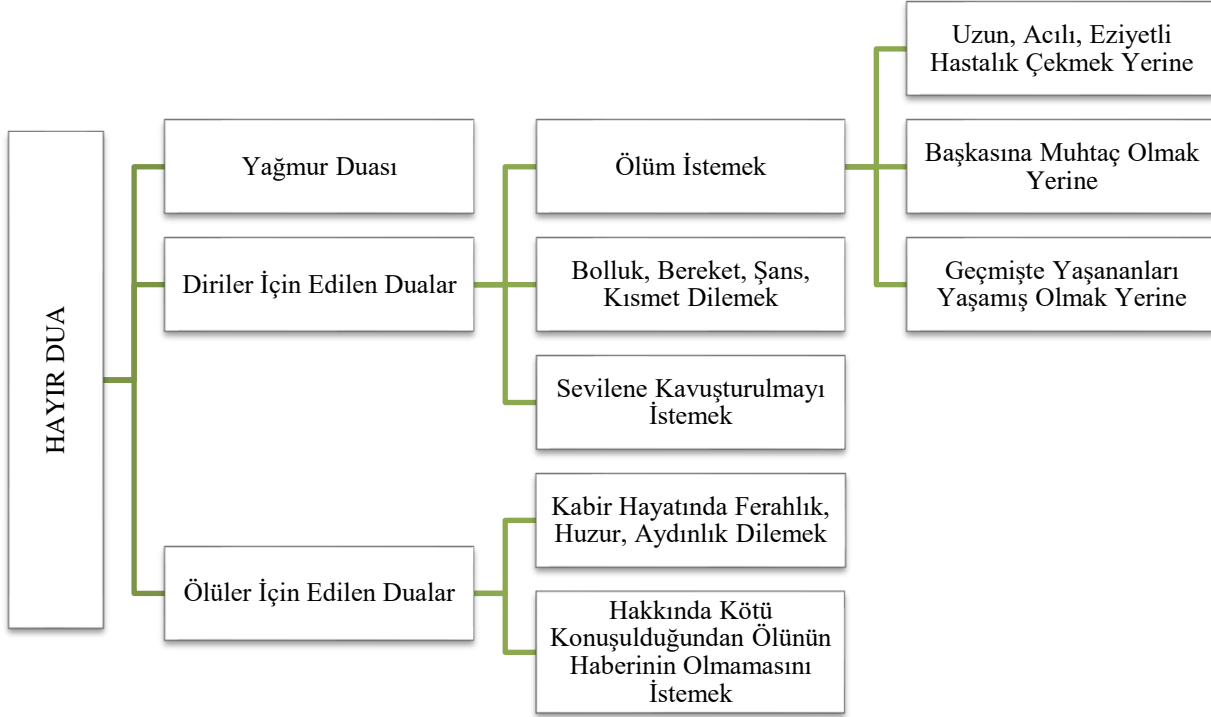
Türkiye Cumhuriyeti sınırlarıyla sınırlandırılan çalışmanın ana kütlesi, Türk Dili araştırmacıları tarafından yayımlanmış ağız araştırmaları kitaplarıyla henüz yayımlanmamış doktora

tezlerinin içerdiği deşifre edilmiş ağız metinleri taranarak toprakla ilgili duaların bağlamlarıyla birlikte fişlenmesiyle elde edilmiştir. Ağzına dair kitap ve doktora tezi formatında çalışma bulunmayan iller için varsa merkez ağız üzerine yapılmış olan yüksek lisans tezlerine de başvurulmuş böylece mümkün olduğunca tüm illerden metinlere ulaşılmaya gayret edilmiştir. Bu kriterlere uyan **121 eser** taranmış **56 dua** örneği içinde **69 toprak sözü** saptanmıştır. Bu sayede çok yönlü bir ana kütle elde edilerek tüm ağızlara genel bir bakış yakalanmaya, milletin zihninde yer bulan toprak algısının dua sözleri üzerinden nasıl dışa vurduğunun izi sürülmeye çalışılmıştır.

Dua sözlerinin çok çeşitli ve yaygın kullanımında olmasının sebebi farklı bağlamlarda benzer işlevlerde kullanılmalarıdır. İçinde geçtikleri bağlam onları şekillendiren, kısa-uzun, manzum-mensur olup olmamalarını belirleyen ve işlevsel kılan asıl unsurdur. Bu nedenle duaların incelenmesinde bağlam, asıl dikkate alınması gereken paradigmadır. (Keskin 2019: 211-213) Bu çalışmada da dua sözlerini, kullanıldıkları bağlamlar dâhilinde incelemek amaçlandığı için yalnızca duaların, bedduaların, atasözleri ve deyimler gibi çeşitli kalıplaşmış ifadelerin listesini veren söz varlığı çalışmaları, atasözü ve deyimler sözlükleri veya taranan eserlerin yalnızca Sözlük bölümlerinde verilmiş olan dualar ana kütleyle dâhil edilmemiştir. Çalışmanın ana kütlelerini oluşturmak üzere toplanan örnekler, kaynak eserde kullanılmış transkripsiyona sadık kalınarak alıntılanmıştır.

Araştırmanın ana kütleleri göz önünde bulundurulduğunda malzemenin, genel olarak; benzer verilerin tespit edilen temalar dâhilinde tasnif edilmesi ve yorumlanması (Yıldırım 2011: 227) şeklinde tanımlanabilecek olan İçerik Analizi yöntemiyle incelenmesi uygun görülmüştür. Bu yöntem verilerin tanımlanmasına ve verilerin içinde saklı olan bilgileri ortaya çıkarmamıza olanak tanımaktadır (2011: 227). Nitel araştırma yöntemlerinden Tematik İçerik Analizi yöntemiyle yapılmış olan çalışmada cevap aranan araştırma soruları şunlardır: *1. Türkiye Türkçesi ağız konuşurları, hayır dua ederlerken Allah'tan nelerin kendilerine veya dua ettikleri kişilere toprak aracılığıyla gelmesini beklemektedirler? 2. Allah'tan toprak aracılığıyla kendilerine veya başkalarına hayır iletilmesini dilerlerken Türkiye Türkçesi ağız konuşurları, toprağı adlandırmak, işaret etmek için hangi sözcük ve ifadeleri kullanmaktadırlar? 3. Ağız konuşurlarının hayır dualar kapsamında toprağı anarken kullandıkları sözcük ve ifade seçimlerinin arka planı, zihinlerindeki toprak kavramı algısı ne şekildedir?*

Kapsamı yukarıda belirtilen şekilde olmak üzere derlenmiş olan dualarda bu üç temel soru bağlamında kodlama yapılmıştır. Dua edilirken ulaşılmaya amaçlanan sonuç yani niyet, bu niyetlere göre temalar ile toprak sözcük ve ifadelerinin seçimleri kodlanmış, böylece duanın hedefi bakımından üç temel kategori belirlenmiştir. *1. Yağmur Duası, 2. Diriler İçin Edilen Dualar, 3. Ölmüşler İçin Edilen Dualar.* Ayrıca bu üç temel kategorideki dualarda dua edenin niyeti bakımından toplam 8 tema saptanmıştır. Dualar, belirli iletişim durumlarında doğan çeşitli ihtiyaçların karşılanması için kullanılan, belli işlevleri yerine getirmesi beklenen sözlerdir ve bu nedenle de duaların hangi durum ve bağlamlarda ne şekilde ifade edildiklerini belirleyen en önemli unsur, dua edenlerin söz konusu dua ile ulaşmak istedikleri amaç ve niyetleri olarak ortaya çıkmaktadır (Keskin 2018: 634).

Şekil 1

Ana kütleli oluşturulan dualarda toprağı işaret etmek üzere kullanılmış olan sözcük, ikileme ve ifadeler: *çamur, toprak, kara toprak, toz toprak, bir avuç toprak, yer, yer gök* ve bunların bölgelere göre değişen varyantlarıdır. İlk iki sorunun yanıtı böylece ortaya konduktan sonra üçüncü sorunun yanıtlanabilmesi için her bir kategoride yer alan dualardaki toprak sözlerinin dâhil oldukları bağlamda hangi anlama geldikleri, metafor olarak kullanılıyorlarsa hangi kavramları karşıladıkları, hangi kategorilerde hangi sözlerin ne sıklıkla kullanıldıkları araştırılmıştır. Toprak sözlerinin metafor olarak karşıladıkları kavramlar ve frekans analizi, çalışmanın *Sonuç* bölümünde bir tablo ile gösterilmiştir.

1. Yağmur Duası

Tarımda ana su kaynağı yağmur ve kar sularıdır. Her yerde her bölgede sulama yapmak mümkün olmadığı için ekilen ürünlerin ihtiyacı kadar yağış olması hayati önem taşımaktadır. İnanışa göre gökten yağmur ve kar yağdırarak topraktan bitki bitiren Allah'tır ve eğer Allah, yeterli yağış göndermiyor, kuraklık oluyorsa bu, dinen uygun olmayan bir şey yapılmış olmasından kaynaklanmaktadır (Acıpayamlı 1963: 3)[†]. Bu durumda bu yanlışın affedilmesini ve bereketin geri gelmesini sağlamak için dua edilir. Yağmur duası yalnızca sözle edilen bir dua değil, hazırlıkları ve uygulamalarıyla günler süren bir ritüeldir. Ritüelin çeşitli aşamalarında hem Türkçe dualar edilir hem de Kur'an'dan ayetler okunur (Acıpayamlı 1963: 5). Çocukların günahsız olduğu, bu nedenle de dualarının daha makbul olduğu inancıyla çocuklara yaptırılan ve oyun olarak adlandırılan yağmur yağdırma ritüelleri vardır. Çocuklar, tahta ve bezden bir kukla gelin yaparlar, yöreye göre *kepçe gelin, çömçe gelin, bodi bodi, kepçe kadın* gibi farklı isimler verilen bu kukla bebeği sancak misali taşıyarak ev ev gezerler ve her evden bereketi temsilen saç malzemesi sayılabilecek bulgur,

[†] Kuraklığın sebebi olarak görülen durumların başlıcaları için bu eserin yazılan sayfasına bakılabilir.

tuz gibi yiyecek malzemeleri toplarlar. Bu ev ziyaretleri sırasında da manzum bir yağmur duası söylerler. (Kurt 2016: 141-143). Çocukların söylediği bu manzum yağmur duasının çeşitli varyantlarına Aydın, Aksaray, Nevşehir, Kayseri, Yozgat, Isparta, Malatya, Adıyaman, Muş, Bolu, Giresun, Adana, Gaziantep, Karabük, Kahramanmaraş, Kırşehir, Ordu illerinde rastlanmıştır.

Aydın'dan derlenen örnek *Be_kat türküsü* 'Berekât Türküsü' adıyla kayda geçirilmiştir. Eserde yağmur duası pratiğine dair bir bilgi verilmemekle beraber türkünün sözleri diğer manzum yağmur duası örnekleriyle benzer ifadeler içermektedir. Türküde, gök ve yer arasındaki alışveriş döngüsü yani bereketin doğma ve dağılma süreci aşama aşama anlatılmaktadır. Yağmur yere veriliyor, yer ot veriyor, ot çobana veriliyor, çoban ota koyunu besliyor, koyun kuzuluyor, kuzu çiftçiye veriliyor böylece çiftçi de kuzu ile beslenip buğday yetiştiriyor.

Türküde toprak sözlerinden “yer” ve “çamur”u görmekteyiz. “Yerden bereket, gökten rahmet”, “Biz yağmuru yere verdik, yer bize ot verdi” dizelerinde yer doğrudan bereketin kaynağı olan, ekilip biçilen, tarım arazisini anlatırken çamur, yağmurla gelen, toprağın suya doymuş hâlini ifade etmektedir. Yer gökle birlikte, çamursa yağmurla birlikte anılmaktadır. Yer ve gök bereket ve rahmetin kaynağı, gök yağmurun, yer çamurun kaynağı, yağmur çamurun sebebi, çamur yağmurun sonucu olarak birbirleriyle ilişkilendirilmektedirler. “Altı ay yağmur, altı ay çamur” dizeleri de toprağın yıl boyu hiç susuz kalmaması isteğini dillendirmektedir. Altı ay sürecek yağışların sağlayacağı nemle toprak altı ay daha çamur halinde kalacaktır.

“gara goyun guzuladı / dı_nagları sızılardı / **ye_den** be_kat / göğden rahmed / ve_ alla_m ve_ / altıay ya_mı / altıay **çamı**_ / ve_ alla_m ve_ / Allah bize ya_mı ve_di / biz ya_mırı **yere** ve_dig / **ye**_ bize od ve_di / biz otu çobana ve_dig / çoban bize guzu ve_di / biz guzuyu çivdçiye ve_dig / çivdçi bize buğdey ve_di / altıay ya_mı / altıay **çamı**_ / ve_ alla_m ve_” (Uyguç 2006: 36)

“Gökten rahmet yerden bereket” kalıbını içeren diğer örneklerde gelin kuklasının, *gode gode, çomçalı gelin, kepçe gelini* adları da kaydedilmiştir. Ayrıca yalnızca Aydın'dan derlenen bir örnekte “Gökten direk direk / Yerden kürek kürek” ifadesi geçmekte, yerden kürek kürek yani çok miktarda buğday alınmasını sağlayacak yoğun bir yağışın gökten gelmesi için dua edilmektedir. Bir önceki örnekte “altı ay yağmur altı ay çamur” kalıbı yine Aydın'dan derlenmiş bir örnekte “altı ay yağmur yedi ay çamur” şeklini almıştır.

“Gode gode gol_ösun / Eving oñü sel_ösun / Arpa buyday bol_ösun / Goğden rahmet / **Yerden** bereket / Bi deyim hu / Bi deyim su” (Karabük) (Caferoğlu 1995a: 196)

“Çomçalı gelin ne isder / Bir gaşıcak un isder / Un olmassa duz ossun / Abılası sâ ossun / Göden irehmet / **Yerden** berekât / Ver Muhammet Mısdafiye selevat / Āmin ver Allah ver.” (Kahramanmaraş) (Caferoğlu 1995c: 167-168)

“Kepeçēlini ne iŝter / Gaşug gaşug yāṣ iŝter / **Yirden** bereket / Göyden rahmet / Āmin.” (Ordu) (Caferoğlu 1994b: 48)

“Go go kirmen / Çocuğlu ħarman / Göden irehmet / **Yerden** bereket / Ver allahım ver” (Kırşehir) (Caferoğlu 1995d: 129)

“Ver Allahım ver / Yağmurnan sel / Cincıklı kirmen / Göbekli ħarman / Göğden irahmet / **Yerden** berekât / Ver Allahım ver.” (Gaziantep) (Caferoğlu 1995c: 248)

“Gara goyun guzuladı / Tırnaqları sızıladı / **Yerdän** bäräkät / Gökdän rahmat / Ver Allahım ver. / Gökdän diräk diräk / **Yärdän** küräk küräk / Ver Allahım ver. / Altay yâmur / Yeday **çamur** / Ver Allahım ver. / Allah bana yâmur verdi. / Bän yâmur **yerä** vëdim / **Yer** bana ot vëdi / Bän otu çobana vëdim / Çoban bana guzu vëdi / Bän guzuyu çiftçiyä vëdim / Çiftçi bana büdey verdi / Ver Allahım ver.” (Aydın) (Caferoğlu 1994a: 83-84)

Aynı eserde bulunan ve sırasıyla Aksaray, Nevşehir, Kayseri ve Yozgat’tan derlenmiş olan aşağıdaki dört örnekte de yer ve çamur kelimelerini görüyoruz. Nevşehir örneğinde, yağmurla gelecek berekete olan ihtiyaç anlatılırken bu kez öksüzlerin doymasından söz ediliyor. Aydın örneğinde “vermek” eylemi üzerinden anlatılan döngü burada “istemek/ihtiyaç duymak” üzerinden tarif ediliyor. Çiftçi yağmura ihtiyaç duyuyor ki yetiştireceği buğday ile teknede hamur yoğurulsun ve ekmeğe ihtiyacı olan öksüzlerin karnı doysun. Bu örnekte, birlikte kullanılan yağmur ve çamura hamur da eklenmiştir ve çamurun bu kez kuyuda olduğu belirtilmiştir. Kayseri örneğinde ise kepçe gelinin adlarından biri olan *bodi bodi* zikredilmekte, ona kuraklığın nedeni sorulmaktadır. Devamında ise yağmurla başlayıp, çamurla devam edip teknede hamurla son bulan bereket döngüsü özetlenmiştir.

“Yağ yağ yağmur / Tarlada **çamur** / Ver allahım ver / Sellice yağmur.” (Aksaray) (Caferoğlu 1995d: 7)

“Yağmur yağmur yağ isder / Goş goyun gurban isder / Teknede hamur / Guyuda **çamır** / Ver allahım ver sulu yağmur. / Öksüzler ekmeğ isder / Çiftçiler yağmur isder / Teknede hamur / Guyuda **çamır** / Ver allahım ver / Bir sulu yağmur.” (Nevşehir) (Caferoğlu 1995d: 33)

“Bōdi bōdi / Neden öldi / Gōden yağmur / **Yerden çamur** / Teknede hamur / Ver allahım ver.” (Kayseri) (Caferoğlu 1995d: 83)

“Yağmur yağar sâa bâa / **Yer** su içer gana gana / **Yerde** yağmur göde su var / Yağar yağmur yağar yağmur ahar sular. / Yağ yağ yağmur / Teknede hamur / Tarlada **çamur** / Ver allahım ver / Selli sullu bi_yağmur.” (Yozgat) (Caferoğlu 1995d: 169)

Isparta’dan derlenmiş olan aşağıdaki varyantta da “istemek” fiili kullanılmış ve “Teknede hamur, yerler çamur” denerek olması istenen manzara olmuş gibi tarif edilmiştir. Farklı olarak “yağcı kızı yağ istemiş” dizesi ile duaya yağ dâhil olmuştur.

“Yâcı gızı yâ istâmiş / Äkincilä su istâmiş / Taknädä hamur / **Yerlä çamur** / Ver Allahım gani gani yâmur.” (Isparta) (Caferoğlu 1994a: 71)

Aynı eserde yer alan aşağıdaki iki örnekten Malatya’da derlenmiş olanda kepçe gelinin adı *pötürcek* Adıyaman’da derlenmiş olanda ise *Gollu gelin* olarak geçmektedir. Bu örneklerde de toprak kelimeleri yine aynı anlamlarda yer ve çamurdur.

“Pöt pöt pötürcek / Pötürçeğe ne gerek / Allah bi heyilli yağmur / Teknede hamur **yerde çamur** / Ver Allahım bir sellice yağmur.” (Malatya) (Caferoğlu 1995c: 63-64)

“Gollu gelin ne isder / Bir gaşıcıh ayran isder / Ver Allahım ver / Bir guvetli yağmur. / Tarlada **çamur** / Teknede hamur / Ver allahım ver / Sëllice yağmur.” (Adıyaman) (Caferoğlu 1995c: 69)

Aşağıdaki örneklerde de kepçe gelinin *çemçecük* ve *gode gode* olmak üzere iki farklı adına rastlanmaktadır. Yağmur, çamur ve hamur hepsinde yer almakla birlikte farklı olarak Muş’ta derlenmiş örnekte buzağılar ve ineklerden söz edilmektedir.

“Çerim çerim çemçecük / Çemçecüğe ne gerek / Bizavlara ot gerek / İneklere süt gerek / Tavlade **çamur** / Tabağda hemir / Vêr Allahım ver / Bir sürü yağmur.” (Muş) (Caferoğlu 1995a: 81)

“Gode gode / Gode gode gol ola / Rahmetimiz bol ola / Teknede hamur / Arabada **çamur** / Ver allahım yağmur.” (Bolu) (Caferoğlu 1995a: 169)

“Godê godê gol olur / Evimizin önü şel olur / Teknede hamur / Arabada **çamur** / Ver Allahım yağmur.” (Bolu) (Caferoğlu 1995a: 171)

“Yağ yağ yağmur / Teknede hamur / Tallada **çamur** / Ver Allahım ver / Şellice yağmur.” (Giresun) (Caferoğlu 1994b: 129)

Adana’da derlenmiş olan aşağıdaki örnekte kaynak kişi kendi yağmur duasına katılma tecrübesini aktarmakta, yağmur yağması için okunan mevlit biter bitmez yağmurun başladığını, eve dönene kadar sırsıklam olduklarını anlatmaktadır. Bebek yapma ve kapı kapı gezme oyununun nasıl yapıldığını tarif etmektedir.

“yā yā yāmır / tarlada **çamır** / vèr allahım vèr / sulu sulu yāmır” (Adana) (Yıldırım 2006: 182)

2. Diriler İçin Edilen Dualar

2.1. Diriye Ölüm İstenen Dualar

Dini inanışlar doğrultusundaki pratikler gereği ölümler toprağa gömüldükleri için ölüm toprakla doğrudan ilişkilendirilmekte hatta sık sık toprak kelimeleri doğrudan ölüm anlamında kullanılmaktadır. Biri için ölüm dilemek çoğunlukla beddua kategorisine girse de bazı “ölümden beter” tabir edilebilecek durumlarda ölüm bir kurtuluş olarak Allah’ın rahmeti olarak görülebilir ve ölüm dilemek hayır dua anlamı taşıyabilir. Bu başlıktaki kullanımlarda bunun örneklerini görüyoruz.

2.1.1. Uzun ve Eziyetli Hastalık Çekmek Yerine Ölmenin İstendiği Dualar

Kişi, bu dualarda eğer ömründe uzun süre acı ve eziyet çecktirecek onmaz bir hastalığa tesadüf ederse hastalıkla geçecek vaktinin kısa olmasını, böyle bir durumda tez zamanda ölmesini diler. Varyantlarda gün sayısı değişiklik göstermekle beraber genel yapı aynıdır: “iki gün yatak, üçüncü gün toprak” veya “üç gün yatak, dördüncü gün toprak”. Bu örneklerin tamamında “yatak” doğrudan “hastalık” kelimesinin yerine, “toprak” da doğrudan “ölüm” kelimesinin yerine kullanılmıştır. Böylece yatak ve toprak kelimeleri birlikte kullanılarak aliterasyon yapılmıştır.

Bu duayı eden kişiler, ölümü dilemenin caiz olmadığını bilmektedirler. Bu konudaki hadis şöyledir:

“Hiçbiriniz başına gelen bir sıkıntıdan dolayı ölümü istemesin. Eğer mutlaka isteyecek olursa, "Allah"ım, yaşamak benim için hayırlı olduğu sürece beni yaşat, ölüm benim için hayırlıysa canımı al!" desin.” (<https://hadislerleislam.diyaret.gov.tr>)

Bu nedenle günaha girmek korkusuyla bu duanın öncesine veya sonrasına hayırlı ölüm dileği veya durumu Allah’ın takdirine bırakmanın ifadesi olan sözler ve dualar eklenmektedir.

Bu duanın çeşitli şekillerdeki kullanımına Manisa, Ankara, Aydın, Aksaray ve Eskişehir’de rastlanmıştır.

Manisa'dan derlenen aşağıdaki örnekte kaynak kişi, genel durumundan bahsetmektedir. Kendisine bakacak kimsesi olmadığını, yalnızca bir gelini olduğunu onun da yanına gelmediğini söylemekte bu nedenle hasta düşmek yerine ölmeyi dilemektedir.

“allāhım iki gün hastalık vēsiñ, üçüncü gün **topraK** vēsiñ! iman ğurān nasib etsiñ, diP yatıP kapı gözleTTirmesiñ!” (İlker 2017:736)

Kişi, düzenli olarak namaz kılıp tesbih çektikten sonra ettiği duaları anlatmaktadır. Hasta yatmak yerine ölmeyi istemektedir.

“allahım hasda'lık virme yā rabbīm, yatahda yatırma yā resulullah, üç gün yatah dördüncüsü **toprah** yap yā resūlullah. sen biliñ yā rabbi, izniñde emriñdeyim yā rabbīm. na zaman vādem yiTdiyse sūkūnetce amānetiñi al yā resūlullah.” (Akca 2012: 157)

Aşağıdaki örnekte kaynak kişi, hasta olursa çocuklarının kendisine bakmaya geleceğini, bu nedenle evde istemediği, yorucu bir kalabalık olacağını düşünerek bakıma muhtaç olacağı bir hastalık yerine ölümü dilemektedir.

“tabi n āpalım. allah sālīk vēsiñ. ālden āyaKdan düşdün mü iş kötū. kafı çok fazlı ğalıbalı almāyo. ē çolū ğālcāk, çocū ğālcāk. n āpsinnā. allah ōlū ē'mesiñ yaradan āllahım. ālimiz āyāmız tutākanı birinci yataK, ikinci **topraK** vēsin. bunū isdeyon āllahdan. n ēyniyen başğı ūeye. allahım hayırlı ōlüm mēsiñ. hatāsız kezāsız ōlüm mēsiñ.” (Yapıcı 2013: 578)

Bu örnekte ise duayı eden kişi hasta olursa bakımını üstlenecek olan çocuklarına yük olmaktan endişe ettiği için hastalık yerine ölmeyi dilemektedir.

“allah hayırlı ōlüm ūnen ğótürsün. allahtan tek dilām ūu beş altı çocūm var. allah ūnlara yük itmeden cümleynen berāber ğurban ūoldūm mevlam ikindinler yüzü hōrmetine hayırlı ōlüm, iki üç gün yataK bir ğün **toprah**, allah rahmet ūiylesiñ disinler.” (Doğan 2012: 733)

Yanından ayrılırken kendisinden dua isteyen derlemeciden kaynak kişinin karşılık olarak istediği dua bu şekildedir.

“allahım yatırma ūu ğadını. el etē düşürme. ūş gün yataK dōrdü ğün **topraK**.” (Doğru 2017: 663)

2.1.2. Elden Ayaktan Düşüp, Başkasına Muhtaç Olmaktansa Ölmenin İstendiği Dualar

Bir önceki başlıktaki örneklerde de görüldüğü gibi bakıma muhtaç olmak “ölümden beter” bir durum olarak algılanmakta, insanlar, bakımlarını üstlenecek kişiler olsa da olmasa da bakıma muhtaç bir hayattansa ölmeyi tercih etmektedirler. Bu gibi durumları ölümden beter görmeye neden olan yalnızca hastalığın acısı ve eziyeti değil aynı zamanda kendi hayatını idame ettirecek durumda olmamanın, bir başkasına muhtaç olmanın verdiği manevi acıdır da. Başkasına muhtaç olmak yerine ölmenin istendiği dualar da görülmektedir. Her ikisi de farklı araştırmacılarca farklı zamanlarda Ardahan'dan derlenmiş olan bu örneklerde, ölümün toprakla ilişkilendirilmesi, “(Allah'ım) kara topraklara gark eyle beni” ve “düşkünlerin toprak başına” ifadeleriyle yapılmıştır.

Dertli kerem adlı bir halk şairinden derlenmiş olan bu manzum eserde şair, korktuğu yalnızca üç şey olduğunu bunlardan birinin de ölüm olduğunu nakaratta belirtmesine rağmen, kardeşine dahi muhtaç olmak yerine ölmeyi tercih edeceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla “ele muhtaç” olmak şair için korktuğu üç şeyden biri olan ölümü bile tercih edeceği kadar kötü bir akıbetir. Burada dilenen ölüm bir önceki başlıktaki örneklerdeki gibi bir kurtuluş arzusundan ziyade gurur nedeniyle yok

olmayı istemektendir. Bu nedenle de huzurla göçmeyi anlatan yumuşak bir ifade değil (**Allah'ım**) **kara topraklara gark eyle beni** yani “kardeşime muhtaç hâle düşeceksem, yazıklar olsun bana, kahrolayım, öleyim” anlamında daha sert bir ifade kullanılmıştır.

“Muhammedin sözü yigide oğdur / Sağ gözün sol göze faydası yoğdur / Ğardaşı Ğardaşa möhtac eylme. / Eğer Ğardaşı Ğardaşa möhtac eylesen / **Gara torpağlara garğ eyle** beni / Bu dünyada üş nesneden gorğaram / Bir ayrılığ bir yoğsulluğ bir ölüm.” (Ardahan-Türkmen) (Caferoğlu 1995b: 109)

Toprak başına (olsun) ifadesi esasen “başına toprak atılsın/atayım, ölesin” anlamında bir bedduadır. Türkiye Türkçesi ağızlarında farklı yörelerde, *toprağ onun başına* (Antalya) (Ersöz 2013: 89), *toprağ koyem başan* (Bitlis) (Gökçür 2012: 746), *torpağ başan* (Van) (Gökçür 2012: 495), *torpağ başlarına* (Bitlis) (Gökçür 2012: 712), *toprağ başan ola* (Diyarbakır) (Erten 2011: 144) gibi çeşitli varyantlarıyla yaşamaktadır. Bu örnekte ise **toprağ başına** ifadesi doğrudan ölümü dileme anlamında kullanılmıştır ve düşkünler için daha iyi bir akıbet olarak ölümü dilemek duayı edenin niyeti açısından bir hayır dua olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaynak kişi, hem halihazırda “düşkün” durumdaki eşi hem de düşkün duruma gelmekten endişe duyan kendisi için Allah'tan hayırlı bir ölüm dilemektedir.

“ben otuz dörtlüyüm, seKsene dayanduh oğul da devetiye çihmiyêr. alla êTmesın, alla heyirli ölüm vêrsın oğul. düşKünlerin **toprağ başına**, ne hal êderuh a şimdi dede düşKündür? dede düşKün işTe a ben de bêle idare êdiyêruh. baharsın Ki o mi ireli ölür ben mi ireli ölürüm. olacağımı allahTan kalan kisme bilmez.” (Tosun 2016: 258)

2.1.3. Geçmişe Yönelik Olarak O Kötü Durumları Yaşamak Yerine Ölmüş Olmanın İstendiği Dua

Toprak başına bedduası ile ilişkili olduğu belli olan 1. tekil ve çoğul şahıslara hitaben söylenen toprak başına veya toprak başımıza kullanımları daha çok âcizlik ve pişmanlık ifade etmekte kullanılmaktadır (Yılmaz 2014: 180). Diyarbakır'dan derlenmiş olan bu örnekte geçmişe yönelik olarak geçirilen zor zamanlarla ilgili haline yanma vardır. “Toprak başına”da olduğu gibi “başına toprak atılmak, ölmek” kastedilmektedir.

“Görduğ geçirttiğ, vay **toprağ geleydi başımıza**.” (Erten 2011: 88)

2.2. Bolluk, Bereket, Şans, Kısmet İstenen Dualar

Toprak üzerinden bolluk bereket dilemek yalnızca daha fazla mahsul almakla ilişkilendirilmemiştir. Aynı zamanda toprak, çok olması bakımından da bolluğu, bereketi tarif eden bir ölçü olarak kullanılmıştır. Bu nedenle bolluk, varlık, zenginlik, şans dilemek için edilen duada “toprağın” altına dönüşmesi istenmektedir. Farklı varyantlar görülse de bu duada genel çerçeve, dua edilen kişinin “eliyle toprak diye tuttuğunun altına dönüşmesi” dileği ile ilgilidir. Bu duada “toprak” *Türkçe Sözlük*'teki 1. anlamıyla yani “1. Yer kabuğunun, toz durumuna gelmiş türlü kütle kırıntılarıyla, çürümüş organik cisimlerden oluşan ve canlılara yaşama ortamı sağlayan yüzey bölümü” (2011: 2371) anlamında kullanılmakta ve toprak kelimesinin bu duada çokluğu nedeniyle seçildiği anlaşılmaktadır. Örnekler Antalya, Osmaniye, Manisa, Şanlıurfa, Van, Bitlis, Adıyaman, Diyarbakır, Eskişehir ve Denizli'den derlenmiştir.

Aşağıdaki örneklerde kaynak kişiler, çocuklarına, gelinine, eşine, derlemeciye dua etmektedirler.

“baştıdı, bõbası_õldu, *allah* rāzı_õssun, **doS toprağ dēye ğavradī sarī_altın_õsun** çõcuğlarımıñ.” (Bõlũk 2012: 192)

“bāhıñ ėmmilēr deTi *allah* Őu bēnim gelinim dedīm āğrıyıP_ıncimiye de dedī **toprağ dē'n pançaladī' altın_õla** dedi.” (Gõk 2018: 742)

“bir avuç **toprağ. tuTTũn sarı altın õsun** ğızım, dedi.” (İlker 2017: 716)

“allah **tuTTĩñ toprak sarı altın_õsun!** *allah* ğõdĩñ işTen hayırlı ğēsiñ!” (İlker 2017: 1168)

“Avrād_avrad_ēle **torpag_atasan altun tutasan** avraT.” (Sõkmen 2016: 264)

“allah **toprağ diye avuşladī sarı_altın_õlsun** ğızım_õlmasaydı benim dõrt dene õlum_mar.” (Doğru 2017: 755)

Bu örnekler kaynak kişilerce memleketlerinde kullanılan dualara örnek olarak sıralanmıştır.

“**elī toprağa atasan, altın_õla.**” (Özçelik 1997: 209)

“**elın atasan toprağa, altın_õla.**” (Van) (Gõkçũr 2012: 501)

“**elın toprağa atesen altun_õle.**” (Bitlis) (Gõkçũr 2012: 745)

Burada dua örneklerini sıralayan kaynak kişi birinden bir iyilik görũldũğũ zaman bu şekilde dua edildiğini belirtmiştir.

“Bi ėyilik görũrsen berğıdar_õl; sağ_õl, Allah razı olsun, sen_õlimi dutdın Allah da senin elini dutsın. Diye du'a edersin. Avuşladığın altın_õlsun. **Elini toprağa atsan, altın dutan.**” (Nakiboğlu 2001: 166)

Denizli'den derlenmiş olan aşığadaki örneğın diğēr varyantlarla aynı amacı taşımakla beraber özel bir durumda edilen bir dua olduğũ not dũşũlmüştür. Araştırmacının kaydına göre, keçeci çırağı usta olacağı vakit ustasının elini õptũğũnde ona bu beyit söylenmektedir. Örneğın başlığı “Keçāci Beyiti” olarak verilmiştir.

“Ayān- ğõl başıñ puñar olsun / **Yapıştıñ toprağ altun_õlsun.**” (Denizli) (Caferoğlu 1994a: 141)

Kaynak kişinin çocukları için “Her tür nimete, rızka kolayca ulaşsın” anlamında ettiğı dua “gõkten yağsın, yerden toplansın” şeklindedir. Toprak sözcũğũ olarak “yer” burada “gõk”le birlikte kullanılmıştır ve “zemin” manasındadır. Kişiyē yerden toplar gibi kolayca rızka ulaşması için dua edilmektedir. Bu dua toprakla “kolay ulaşılabilirlik” bakımından ilişkilendirilmiştir.

“benim altı oğlum, aman üç oğlum üç ğızım var. **ğõvden yağsın, yirden toplansın.** hepisi, ğızım oğlum.” (Uysal 2009: 405)

Toprak diye tutulanın altın olması duasının genişletilmiş bir versiyonu olarak dũşũnũlebilecek “yeri göğũ altın” olsun duasında hem tüm topraklar hem de gökyüzünün altın olması dileğı vardır. Kişinin bũtũn dũnyasının, her yanının, bolluk, bereketle, şansla, talihle çevrelenmesi için dua edilmektedir. Toprak kelimesi olarak yer burada gökle ikileme halinde ve “yeryüzũ” anlamındadır.

“**yēr gök razi_õLsun / altın emaretli_õLsun / hetir göyũllı_õLsun / ğadir ğıymetdi_õLsun / yēri gögi altın_õLsun / ğadir ğıymeti_õLsun / yēri rehet_õLsun**” (Sevinçli 2019: 171)

Bitlis'ten derlenen aşığadaki dua, doğrudan “Alkış (dua)” başlığı altında verilmiştir ve kişinin kendi çocukları için ettiğı dualara örnektir. Toprak kelimesi olarak “yeryüzũ” anlamında “yer”, gök

ile birlikte ikileme olarak kullanılmış ve “yer gök” ikilemesi ile “tüm dünya ve gökler, tüm varlıklar” kastedilmiştir. Kişi tüm varlıkların çocuklarından razı olmasını, çocuklarının hiçbir kişi, varlık, durum ile sorun yaşamamasını dilemektedir.

“**yèr gök razi_oLsun** / altın emaretili_oLsun / hetir göyülli_oLsun / ğadir ğıymetdi_oLsun / **yèri gögi altın_oLsun** / ğadir ğıymeti oLsun / yèri rehet_oLsun” (Sevinçli 2019: 171)

2.3. Sevilene Kavuşturulmanın İstendiği Dualar

Bitlis, Kars ve Artvin’den derlenmiş olan beş örnek manilerde, Trabzon’dan derlenmiş tek örnek ise türküde geçmektedir. Ufak farklılıkları olmakla birlikte ortak bir şablonları vardır. “Yeri göğü yaradan” Allah’tan sevgiliye kavuşturulma istenmektedir. Toprak sözcüğü “yer”, “gök”le ikileme olarak kullanılmış, bu ikileme ile “her şey, tüm varlıklar” kastedilmiştir.

“Gavuşdursun bizleri / **Yeri gögi** yaradan.” (Bitlis) (Caferoğlu 1995a: 54)

“Yā rebbim sen gavuşdur / **Yeri gögi** yâr_eden” (Kars) (Caferoğlu 1995b: 153)

“Sen bizi gavuşdur / **Yeri gögi** yaradan.” (Kars) (Caferoğlu 1995b: 178)

“mektub yazdım **karadan**, dağlar kaşsın_aradan, sen bizi kavuşdur, **yeri gögi** yaratan.” (Bitlis) (Gökçür 2012: 689)

“Kavuştur mevlam bizi / **Yeri gogi** yaradan” (Artvin) (Pehlivan 1993: 154)

“Bizi Kavuştursana / **Yeri köü** yaradan.” (Trabzon) (Gülensoy 1985: 28)

3. Ölmüşler İçin Edilen Dualar

3.1. Ölmüş Kabir Hayatında Ferahlık, Huzur ve Aydınlık Dilenen Dualar

İslâm’da ölüm sonrası için kıyamet gününe kadar bir kabir hayatının söz konusu olduğu “Çünkü kıyamet muhakkak gelecektir. Onda hiçbir şüphe yoktur ve şüphesiz Allah, kabirlerdeki kimseleri diriltecektir.” (Kur’an-ı Kerîm: 22:7) ayetiyle bildirilmektedir. Bu nedenle insanlar, ölümlerine kıyamet gününe kadar kabir hayatında huzur içinde olmaları, Allah’ın rahmetine nail olmaları için dua ederler. Ölünün ruhunun kabrinin içinde bulunduğu inanılmasından ötürü ölümler için edilen duaların toprakla ilişkilendirilmesi doğaldır. Osmaniye, Ağrı, Tunceli, Van, Adana ve Giresun’dan derlenmiş olan bu örneklerde toprak kelimesi “mezar, kabir” anlamında kullanılmıştır.

Karanlık ve dar olan kabrin içinde bulunduğu düşünülen ruh için ferahlık, huzur ve aydınlık dilenmektedir. Ölünün mezarın içinde ferah olması için “Allah toprağına sıktırmasın”, azapsız, huzurlu olması için “topraklar incitmesin”, mezarının içinin aydınlık olması, Allah’ın rahmetine nail olması için de “toprağına nur yağsın” ve “yattığı yer nur gölü olsun” sözleriyle dua edilmektedir.

“isdēdilēr verdiler. nēde gēderdī ırāhmātılıK_ **allah topıra'na sıkdirmāsıñ.**” (Gök 2018: 689)

“benim gocamdan, allah ğandım diyēñ_ādar rahmet_ēTsiñ, çoğ memnundum, çoğ. **toPrağlar inciTmesiñ.**” (Adana) (Yıldırım 2006: 132)

“ğaynatam ēydi, babaydi baba. ná ğaynatasi! **nur yağsın toprağına.**” (Ağrı) (Ersöz 2013: 34)

“**yaddığı yer nur gölü.** inşailla nur göl’olur. inşalledsiñ nur gölü.” (Haşimi 2016: 293)

Gayrimüslimlerin ölmüşleri için kullanıldığı bilinen ve *Türkçe Sözlük*’te de “Müslüman olmayanlar için “ruhu sükûn içinde olsun” anlamında söylenen bir söz” (2011: 2371) olarak tanımlanan “toprağı bol olsun”, Tunceli’den derlenmiş olan bu örnekte Müslüman kaynak kişi tarafından ölmüş ninesine hayır dua etmek maksadıyla söylenmektedir.

“nenem anama diidi: ana kurban dèrde: siz bañasız bu kızın sonuna. (...) **torpağı bol olsun.**” (Gülensoy vd. 1992: 70)

Van’den derlenmiş olan bir örnekte de “toprağın bol olsun yap-” ifadesi, cenazeye katılanların sırayla mezara toprak atması âdetinin adı olarak kullanılmıştır. Burada bahsedilen de yine bir Müslüman cenazesidir. Toprak atma ritüeliyle birlikte “Toprağı bol olsun” duası eylem yoluyla edilmiş olur. Aynı zamanda ölünün ardından çok fazla üzülp, ağlayan bir yakını varsa acısını azaltmak için o kişinin başına taze mezarın toprağından saçma pratiğı de anlatılmaktadır. Bu örnekte geçen tüm toprak kelimeleri “mezar toprağı” anlamında kullanılmıştır.

“su dökerler, **toprah** atarlar. allah ráhmet_éTsín, bu Kádá. gelen zaman **torpah** atarlar. (...) mesela bi Kızı, yan bi şeysi var. heç oni biraşmi. gece gündüz ağılyi, şıvan_édi. diyiler götürün_onun başına **torpağı** tökün. belki savusun. o da eve getirmez. ama mezarlığa gidi ya; ağılyi. atılmış babasının_üzerine, yan Kardaşının_üzerine. onun **toprağını** diyerler, tökün başına, biraz savusun. /// **toprağın bol_olsun** da gömende yaparlar, diyerler ya; sağlığında herkeş **torpah** alır bi kere **torpah** üzerine. // oni diyerler, sevabi olmaz.” (Van) (Gökçür 2012: 327)

Ölmüş kocasını hayır dua ile anan kaynak kişi, “ben razıyım, yer gök de razı olsun” ifadesini kullanmaktadır. Aşağıda verilen duada bahsi geçen toprağın ölümle veya mezarla ilgili olmadığı görülmektedir. Örnekte yer gök ikilemesi kullanılmış, bu ifadeyle “tüm dünya ve gökyüzü, tüm varlıklar, her şey” kastedilmiş, ölmüş kişiden tüm varlıkların razı olması için yani ölenin, bu dünyada hiçbir şeyle hesabının kalmaması için dua edilmiştir. Gökle ikileme olarak kullanılan toprak kelimesi “yer” bu örnekte “yeryüzü” manasındadır.

“benim göcam bi melâke idi. dörd dödlüg bi melâke idi. allah nur içinde yatusuñ. ben rāzīm, **yer gö de rāzı olsuñ.**” (Koca 2016: 192)

3.2. Ölmüş Biri Hakkında Kötü Konuşulurken Ruhunun Haber Almamasının İstendiğı

Dualar

Kabir hayatı inancına göre ölülerin ruhları hâlâ dünyada olduğu için ölmüş biri hakkında konuşulurken ruhunun bundan haberdar olabileceğı düşünölmektedir. Bu nedenle eğer ölmüş biri hakkında kötü bir söz söyleniyorsa “toprağına haber gitmesin/aparmayalar” denmektedir. Hakkında kötü de konuşulsa ölünün ruhunun, bunlardan haberdar olup huzurunun kaçması veya üzülməsi istenmemektedir. “Toprak” ile burada “kabir” kastedilmektedir.

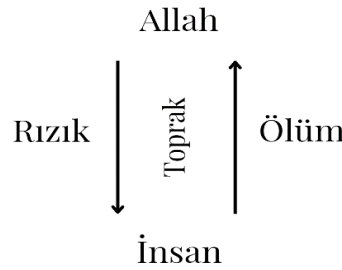
“yalan... oni mahana dutiyèrde, matrabazidi, **toprağına haber gèdmesin**, benim görüm çoğ matrabazidi” (Ağrı) (Ersöz 2013: 40)

“kocam da çoğ fenadi. demiri çeynerdi, göge üfüridi. keynanam da fenadi. **toprağa habar aparmiyalar** ikisini de. aha öldiler geTdiler, men de kaldım.” (Bitlis) (Gökçür 2012: 655)

Sonuç

Tarım ve hayvancılık başlıca geçim kaynağı olduğu için toprağa bağlı bir yaşam süren Türkiye Türkçesi ağız konuşurlarının hayatının merkezinde doğal olarak toprak bulunmaktadır. İnsanın dünya görüşünün şekillenmesinde temel etkenlerden biri olan dini inançlar her kavramın olduğu gibi toprak kavramının da algılanışı üzerinde son derece etkili olmuştur. Geçimini topraktan sağlayan insan, rızıkını verenin, topraktan bereket almasını sağlayan yağmuru yağdıranın, onu topraktan yaradanın ve öldükten sonra toprak aracılığıyla yanına alacak olanın Allah olduğuna inandığı için toprak onun zihninde Allah'la arasında işlek bir geçit gibi konumlanmaktadır. Dinle ve toprakla iç içe bu yaşayışta, dualarda da toprakla ilgili ifadeler görmemiz doğaldır.

Dua edilirken toprağın en genel haliyle iki tema ile ilişkilendirildiği görülmektedir: **Ölüm** ve **rızık**. Bu iki temayı Allah'la insan arasındaki geçit olan topraktan Allah'a gidenler ve Allah'tan gelenler şeklinde de düşünmek mümkündür.

Şekil 2

Teması rızık olan dualarda bolluk, bereket istenmekte, bu genel olarak iki yolla yapılmaktadır:

1. Yağmur duaları: Çiftçi, yağmur sayesinde verimli olacak toprağında çalışıp üreteceği mahsulünü arttırmak istemektedir.

2. Genel bolluk bereket duaları: Bu dualarda rızıkın, kısmetin nereden geleceği yağmur duasında olduğu gibi belli bir konuya odaklı ve net değildir. Her konuda, her işte şanslı, kısmetli olmak dlenir.

Teması ölüm olan dualarda da ölümlere rahmet, dirilene kötü durumlar karşısında kurtuluş olarak ölüm istenmektedir.

Ana kütlemizde içerisinde toprak kelimeleri geçen 19 adet yağmur duası örneği tespit edilmiştir. Bazı farklılıklar olmakla beraber yağmur dualarında ortak olan iki ifade kalıbı göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi “Gökten rahmet yerden bereket”, ikincisi ise “teknede hamur tarlada çamur ver Allah’ım yağmur” ifadesidir. Toprak kelimelerinin kullanımının şu şekilde olduğu gözlenmektedir: “Yer” 12 örnekte; 8’i “yeryüzü”, 4’ü “tarım arazisi”, 5’i “toprak zemin”, 1’i “zemin”, 1’i “mezar” anlamında olmak üzere 19 kez, “çamur” ise 13 örnekte; 11’i dua ile istenen yağış sayesinde suya doyacak ve ekip biçmeye uygun hale gelecek “tarım arazisi”, 2’si kuyuların da susuz kalmaması dileğini içeren dua örneklerinde “kuyunun dibindeki sulu toprak”, 2’si de “çeşitli işlerde faydalanılmak üzere el arabasına yüklenmiş ıslak toprak” anlamında olmak üzere 15 kez kullanılmıştır.

Kötü durumlar karşısında ölüm istenen dua örneklerinin tamamında toprakla ilgili ifadeler “ölmek” anlamında kullanılmıştır. “Toprak” kelimesi, “iki gün yatak üçüncü gün toprak” şablonundaki dualarda 5 örnekte 5 kez geçmektedir. Ölmeyi ifade eden diğer sözler, “(Allah) Kara topraklara gark eyle-” “toprak başına” ve “toprak geleydi başımıza” olmak üzere” birer örnekte tespit edilmiştir.

11 örnekte görülen “elini toprağa atasın altın tutasın” şablonundaki bereket ve şans dileme dualarında toprak birinci sözlük anlamıyla kullanılmış ve bu dualar toprakla, “çokluğu” bakımından ilişkilendirilmiştir. 11 örnekten 9’unda doğrudan “toprak” kelimesi kullanılırken 1’inde “toz toprak” ikilemesi ve 1’inde de “bir avuç toprak” ifadesinin kullanıldığı görülmektedir.

Bereket ve şans, talih dileme dualarında geçen “yer gök razı olsun” ve “yeri göğü altın” olsun şablonlarında toprak kelimesi olarak “yer”, “yer gök” ikilemesi dâhilinde “yeryüzü” anlamında kullanılmıştır, fakat “gökten yağsın, yerden toplansın” şablonunda “yer” yine “gök” ile birlikte kullanılmış olmasına karşın yeryüzü anlamında değildir, “zemin”i tanımlamaktadır. Kişiye yerden toplamak kadar kolayca rızık bulması için dua edilmekte, dua toprakla “kolay ulaşılabilirlik” bakımından ilişkilendirilmektedir.

Manilerde, ufak değişikliklerle de olsa aynı kalıpta görülen sevilene kavuşturması için Allah’a edilen dualarda 4 örneğin hepsinde Allah, “yeri göğü yaradan” olarak tanımlanmış ve “yer” kelimesi, “yeryüzü” manasında kullanılmıştır.

Ölmüş hayır dua olarak rahat ve huzurlu bir kabir hayatının dilendiği duaların her birinde farklı bir toprak sözü kullanılmıştır. 7 örnekte 3’ünde her biri birer kere olmak üzere geçen ifadeler; “allah toprağına sıktırmasın”, “topraklar incitmesin”, “toprağına nur yağsın”dır. 3’ünde de “toprak” kelimesi “mezar”ı karşılamaktadır. Bunun yanı sıra “toprağı bol olsun” 2 örnekte 1’er kez görülmektedir ve bu sözdeki “toprak” kelimesi “mezar toprağı” anlamındadır. “Yattığı yer nur gölü olsun” duasındaki “yer” mezar anlamında, “yer gök razı” olsun ifadesindeki “yer” ise “yer yüzü” anlamında kullanılmıştır.

“Toprağına haber gitmesin” ve “Toprağına haber aparmayalar” şeklinde 1’er örnek vardır. Bu örneklerde “toprak” ile “mezar” kastedilmektedir.

Seçim kriterleri belirtilen 121 eserin taranmasıyla toprakla ilgili olan 56 dua örneği içinde 69 toprak ifadesi tespit edilmiştir. Dualarda geçen toprak sözlerinin neler olduğu, hangi tür dualarda, hangi bağlamlarda, hangi anlam karşılığı olarak kaç defa görüldüğü Tablo 1’de gösterilmiştir.

Toplam Sayı	Toprak İfadeleri	Dâhil Olduğu Kategori	İçinde Geçtiği Bağlam	Karşılıdığı Anlam	Adet
15	Çamur	Yağmur Duası	Gökten yağmur tarlada çamur tekne de hamur	Tarım Arazisi	11
			Tekne de hamur kuyuda çamur	Kuyunun Dibindeki Islak Toprak	2
			Tekne de hamur, arabada çamur	Çeşitli amaçlarla kullanılmak üzere el arabasına yüklenmiş ıslak toprak	2
12	Toprak	Ölüm İsteme Duaları	İki gün yatak üçüncü gün toprak. Hastalık yerine ölüm istemek.	Ölmek	5
		Ölmüş Biri Hakkında	Toprağına haber gitmesin /	Mezar	2

		Kötü Konuşulurken Ruhunun Haber Almamasının İstendiği Dualar	aparmayalar		
		Ölmüşe Huzurlu Kabir Hayatı Dilenen Dualar	Allah toprağına siktirmasin	Mezar	1
	Topraklar incitmesin				1
	Toprağına nur yağsın				1
	Toprağı bol olsun		Mezar toprağı	2	
11	Toprak / Toz Toprak / Bir Avuç Toprak	Bereket ve Talih Duaları	Elini toprağıa atasın altın tutasın. Bol ve bereketli rızık, şans, kısmet dilemek.	Toprak. 1. sözlük anlamı. Çokluk bakımından ilişkilendirilmiştir.	11
1	(Allah) kara topraklara gark eyle-	Ölüm İsteme Duaları	(Allah) kara topraklara gark eyle-. Gurur. Kardeşe muhtaç olmak yerine ölüm istemek.	Ölmek	1
1	Toprak başına		Toprak başına. Düşkünler için ölüm dilemek.		1
1	Toprak geleydi başımıza		Toprak geleydi başımıza. Geçmişte ölmüş olmayı dilemek.		1
19	Yer	Yağmur Duası	Gökten rahmet yerden bereket	Yeryüzü	8
			Yağmuru yere verdik yer bize ot verdi	Tarım Arazisi	4
			Teknede hamur yerde çamur	Toprak Zemin	5
		Bereket ve Talih Duaları	Gökten yağsın yerden toplansın. Bol ve kolay rızık dilemek.	Zemin	1
		Ölmüşe Huzurlu Kabir Hayatı Dilenen Dualar	Yattığı yer nur gölü olsun	Mezar	1
9	Yer Gök	Ölmüşe Huzurlu Kabir Hayatı Dilenen Dualar	Yer gök razı olsun	Yeryüzü	1
		Bereket ve Talih Duaları	Yer gök razı olsun	Yeryüzü	1
			Yeri göğü altın olsun. Bol ve bereketli rızık, şans, kısmet dilemek.		1
		Allah'ın Sevilene Kavuşturması İçin Edilen Dualar	Yeri göğü yaradan (Allah)	Yeryüzü	6

Tablo 1

Toprakla ilgili dualarda *çamur*, *toprak*, *toz toprak*, *bir avuç toprak*, *kara toprak*, *toprak başına*, *toprak geleydi başımıza*, *yer*, *yer gök* olmak üzere 9 toprak kelime ve ifadesinin çeşitli varyantlarının *tarım arazisi*, *kuyunun dibindeki çamur*, *çeşitli amaçlarla kullanılan çamur*, *ölmek*, *mezar*, *mezar toprağı*, *1. sözlük anlamıyla toprak*, *yeryüzü*, *toprak zemin*, *zemin* olmak üzere 10 farklı anlamda kullanıldığı saptanmıştır.

Bu makale ile Türkiye Türkçesi ağız konuşurlarının “toprak” kavramını nasıl algılayıp hangi kavramlarla ilişkilendirdiklerinin kullandıkları dua sözleri üzerinden nasıl dışa vurduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Oldukça hacimli bir derlemin değerlendirilmesi sayesinde kapsayıcı bir bakış yakalanması amaçlanarak hazırlanan çalışma, Türk Dili, Türk kültürü ve folkloru için katkı olacaktır.

Kaynaklar

Acıpayamlı, Orhan (1963). “Türkiye’de yağmur duası”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XXI, S. 1-2, Ocak - Haziran 1963, s. 1-40.

- Akca, Hakan (2012). *Ankara İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Dizin)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.
- Bölük, Ramazan (2012). *Serik Ağzı (Giriş-İnceleme-Metinler)*. Antalya: T.C. Serik Kaymakamlığı Kültür Yayını.
- Caferoğlu, Ahmet (1994a). *Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme I Oyunlar, Tekerlemeler, Yanılmaçlar ve Oyun İstihlaları*. Ankara: Türk Dil Kurum Yay.
- Caferoğlu, Ahmet (1994b). *Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve Yöresi Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Caferoğlu, Ahmet (1995a). *Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler : Van, Bitlis, Muş, Karaköse, Eskişehir, Bolu ve Zonguldak İlleri Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Caferoğlu, Ahmet (1995b). *Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar Kars, Erzurum, Çoruh İlbaylıkları Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurum Yay.
- Caferoğlu, Ahmet (1995c). *Güney Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar Malatya, Elâzığ, Tunceli, Gaziantep ve Maraş Vilâyetleri Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurum Yay.
- Caferoğlu, Ahmet (1995d). *Orta Anadolu Ağızlarından Derlemeler Niğde, Kayseri, Kırşehir, Yozgat, Ankara Vilâyetleri ile Afşar, Saçıkara ve Karakoyunlu Uruklarının Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Doğan, Muammer (2012). *Aksaray ve Yöresi Ağızları (İnceleme - Metinler - Sözlük)*. Doktora Tezi. Kayseri: T.C. Erciyes Üniversitesi.
- Doğru, Fatih (2017). *Eskişehir İli Manav Ağızları*. Doktora Tezi. Eskişehir: T.C. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Ersöz, Serpil (2013). *Türkiye Ahıskaluları Ağzı*. Doktora Tezi. İzmir: T.C. Ege Üniversitesi.
- Erten, Münir (2011). *Diyarbakır Ağzı (İnceleme-Metinler-Sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Gök, Murat (2018). *Osmaniye İli Ağızları ve Söz Varlığı (İnceleme - Metinler - Sözlük)*. Doktora Tezi. Kayseri: T.C. Erciyes Üniversitesi.
- Gökçür, Engin (2012). *Van Gölü Havzası Ağızları*. Doktora Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Gülensoy, Tuncer. (1985). *Trabzon Yöresi Türküleri Türküler ve Atma Türküler*. İstanbul: Anadolu Sanat Yayınları.
- Gülensoy, Tuncer ve Ahmet Buran (1992). *Tunceli Yöresi Ağızlarından Derlemeler*. İstanbul: Boğaziçi Yay.
- Haşimi, Ahmet (2016). *Kırıkkale İli Ağızları (İnceleme - Metin - Sözlük)*. Doktora Tezi. Kırıkkale: T.C. Kırıkkale Üniversitesi.
- <https://hadislerleislam.diyaret.gov.tr/sayfa.php?CILT=5&SAYFA=13&SRC=%C3%B61%C3%BCm%C3%BC>. 09.06.2023
- İlker, Ayşe (2017). *Manisa Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

- Kafesoğlu, İbrahim (2012). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Koca, Sinan (2016). *Görece ve Yöresi Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*. Giresun: Görece Belediyesi Kültür Yay.
- Keskin, Ahmet (2018). *Türk Kültüründe Alkışlar (Dualar/İyi Dilekler) ve Kargışlar (Beddualar/Kötü Dilekler) Metin ve Bağlam Merkezli Bir İnceleme*. Doktora Tezi. İzmir: T.C. Ege Üniversitesi.
- Keskin, Ahmet (2019). “Alkışların (Dua/İyi Dilek) ve Kargışların (Beddua/Kötü Dilek) Terim, Tanım ve Tasnif Problemlerine Bağlam Merkezli Bir Yaklaşım”. *The Journal of Academic Social Science Studies*. Number: 74, p. 205-220.
- Kur’ân-ı Kerim Meâli* (2007). Haz. Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Kurt, Begüm (2016). “Malatya Yöresi Yağmur Duası Geleneklerinde Eski Türk İnanç İzleri Üzerine Bir İnceleme”. *Akademik Bakış Dergisi*. S. 54, Mart - Nisan 2016, s. 134-146.
- Nakiboğlu, Sadi H. (2001). *Adıyaman ve Yöresi Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük-İndeks)*. Niğde: Niğde Üniversitesi Yay.
- Ögel, Bahaeddin (2014). *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Ölmez, Mehmet (2013). *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan’daki Eski Türk Yazıtları Metin-Çeviri-Sözlük*. Ankara: BilgeSu Yay.
- Özçelik, Sadettin (1997). *Urfa Merkez Ağzı (İnceleme, Metinler, Sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Sevinçli, Veysi (2019). *Adilcevaz Yöresi Söz Varlığı ve Dil İncelemesi*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Sökmen, İsmail (2016). *Bismil Türkmen Ağzı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Şenol Pehlivan, Sevgi (1993). *Artvin - Ardanoç Ağzından Derlemeler (İnceleme, Derlemeler, Sözlük)*. Bursa: ÖN-MAT A.Ş.
- TDK (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Tosun, İbrahim (2016). *Ardahan İli Ağzlarının Ses ve Şekil Özellikleri*. Ankara: Payda Yayıncılık.
- Uyguç, Arif A. (2006). *Aydın Ağzı ve Sözlüğü*. Aydın: Kolalı Matbaası.
- Uysal, İdris Nebi (2009). *Karaman İli Ağzları ve Anadolu Ağzları Arasındaki Yeri*. Doktora Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi.
- Yapıcı, Ali İhsan (2013). *Aydın ve Yöresi Ağzları (İnceleme - Metin - Sözlük)*. Doktora Tezi. Muğla: T.C. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- Yıldırım, Ali ve Hasan Şimşek (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yay.

Yıldırım, Faruk (2006). *Adana ve Osmaniye İlleri Ağzları II (Metinler-Sözlük-Dizinler)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

Yılmaz, Ozan (2014). ““Toprak Başa, Baş Toprağa” Tarihi Bir Türk Kargışının Klasik Türk Şiiri’ne Yansımaları”. *Milli Folklor*. Y. 26, S. 101, s. 171-181